

## XIII. GIZALDIXA

**1** 200. urterarte, Eibar eta ondoko herri batzuk Markiñako Ballekuak ziran (ikusi XI-XII. gizaldixak): Markiñako balletik, Eibar, Elgoibar eta “Placencia de Soraluze” apartau ein ziran, Markiña ingurua Bizkai barruan geratzen zala (nahi txia Markiñako Merindadia bera, XIV. gizaldi erdi inguruan des eiñ).

Izen be, 1200. urteko otubrian 8xan, Gipuzkuakuak euren lurak Castellako Alfonso VIII.ari eskindu etsezen eta, Naparruako Sancho Erregian bazpadakokerixekin gogaitxuta (ordurarte, honek inguruok Naparruakuak ziran); halan, Gipuzkua Castillan sartu zan, Castillak, aurretik, foruak, usarixuak eta ohitxurak gordetzeko tratua eiñ eta berbia emonda: “los territorios vascos (...) Castilla aspira a recuperar su poder sobre ellos y lo conseguirá por diversas vías, culminándolas en 1200 con la adquisición de Alava y Gipuzkoa” (LX, 34). E. BARRENA-k euskalkixak aitxatzen ditxu Gipuzkuako zatixak zeñ aldetakuak ziran erakusteko: nappar berbetia, giputx eria, eta bizkaitxar eria (LIX, 35). (IX)-(X, 289)-(XXXIX, 5)-(LX; 33-34, 35).

**XIII. gizaldixan**, eta lehentxuaotik be bai akaso, mendixetako ballietan/ballietatik bizi ziran lagunak erreka aldera inguratzen hasi ziran, beste bihar-jardun barri batzuei ekiñ etsenian: burdiñiak biharra eitxen, esaterako; ero tratuan (“intercambio” (LX, 33)). Errekako ura derrigor bihar eben argindarra etartzeko, burdiña eta erramintxak ekarri eta eruateko... “Alas”-ak ziran errekan erabiltzen zitxuen barku-modukuak, narran tipokuak, eta partikiakin manejatzen ziran. E. BARRENA-n ustez, orduantxe sasoiari hasi zan Eibarko (eta inguruetako) historixian aldi barri bat, “la que iba a situar en esos valles fluviales el núcleo organizador del territorio y en las cimas montañosas sus límites. Con este nuevo esquema, también el Valle de Markina estaba llamado a fragmentarse y en principio lo hace en las dos partes que forman las vertientes del Urko. Pero en esta división tuvieron trascendencia decisiva otro tipo de factores, los políticos” (LX, 33) (ikusi 1212): “Una división que, como ya hemos señalado, vendría favorecida también por la progresión en la tendencia al descenso del poblamiento hacia el mismo valle fluvial, allí donde los monarcas de Castilla promocionarían la fabricación del hierro [ikusi 1335-IX-8] y su intercambio, junto con la lana castellana, en los puertos europeos. Desde el siglo XIII las vías del Oria y del Deba asistirán a la constitución de villas y, aunque tengamos más dificultades para datarlo, también hacia ellos descendieron aquellos linajes que originariamente emergieron en las laderas de los montes, entre las aldeas, los pastos, los campos de labor y el bosque” (LX, 35-36).

Eibarren bertan Unzuetako torretxia dakau, Ego errekan gaiñekaldian; handik bistan eukezen ola barrixak, eta errekan gora eta behera joian generua: Somorrostroik etorren burdiña minerala gorutz, oletara; eta burdiñiak eindako erramintxa eta trepetxak beherutz, Deba errekarutz. Unzuetatarrak hantxe jarri eben euren jauregixa, eta elixa zaharra (gaur egunian Azitaiñen dauanan aurretikua). E. BARRENA-n iritxian, arazuak euki zitxuen hori elixioi eitxeko: bere ustez, orduangotxia izengo zan Arrateko Ama Birjiñian pausuen “ipoiña”. Dana dala, Arrateko Ama nabegantien zaintzailletzat euki izen dabe bai Deba, Motriku, Ondarrua, Lekeitxio eta Bermeon be, “es decir, aquellos que las ferrerías del Ego necesitaban enlazar para disponer de la vena de hierro que surtía principalmente Somorrostro; ferrerías que, según hemos expuesto, estarían ya labrantes a mediados de ese siglo XIII” (LX, 37). Horrek esan gura dau ez dakaula dokumentu historikorik, baiña bai antxiñako pastorien - kristianismo barrixan - jardun ekonomiko barrixen baloriak batzen ditxuan testimonixio bat, zaharrak gaztiei kontauta gizaldiz gizaldi oiñ arte etorri jakuna.

Azitaingo Andra Mari elixia zaharra dana ba, argi dago, eta punto onian euan J. ELORZA-k diñuan lez: Erdi Aroko ermitxetatik, “Santa Maria de Azitain es sin lugar a dudas una de las más interesantes. Enclavada en un punto muy determinado del camino real central, que constituía una estratégica encrucijada de rutas hacia la costa, Bizkaia y Alto Deba, su rastro se pierde en la nebulosa de los tiempos, por ello no es de extrañar que en la misma se localizase un Cristo románico. Otro factor que nos habla de su indiscutible antigüedad es el cementerio que poseía este centro de culto en sus inmediaciones” (LXXV, 179). Ikusi 1492-IX, 1506. Ermitxian barri topau leike in LXXV, 179-182.

Edozein modutan be, ez Azitaiñ eta ez Arrate ez ziran izen Eibarko herrixa “villa” izengo zanan muiña, San Andres de Eibar baiño (ikusi 1346-II-5).

Euskal Herriko beste lekuetan letxe, Eibarren be orduan sasoian hasiko ziran basarrixak eitzen, eta horretxi eutsiko etsen jakiñeko bizimodu eta pentsatzeko erak (LX, 42). Basarrixen inguruko esplikaziño historiko-sozial-ideologikua bibliografixan topau leike: LX, 39-47. (LX; 33, 35-37, 42, 39-47)-(LXXV, 179-182).

[.-1200. urtian Castillako Alfonso VIII.a erregia euskal herrixetan sartu zan. Diego López de Haro-k laguntasun haundixa emon etsan (Haro-tarrak, Lope Iñiguez-en sasoiñtik, Alfonso VI.akin, Castillako koroiañkin tratuan ebizan), batetik; bestetik, Guebara-tarrak, ixa beti Naparruako Erregien alde agertu ziran, baiña, Sancho el Fuerte-kin kejaka ebizan honek be. Holan, danak lagundu eban “a la ocupación -pacífica, si se exceptúa la larga resistencia de la ciudad de Vitoria- de las provincias vascongadas” (XIX, 381)-(LX, 34-35).]

[.1203-1209 gitxienez, Castillako Errege, Alfonso VIII.a izen zan (VII, 39).]

1212. urteko julixuan 16xan, astelehena, peninsulako reino kristianuak (Castillako Alfonso, Aragoiko Pedro II.a eta Naparruako Sancho “el Fuerte”) musulmanei gehixao eiñ etsen “Navas de Tolosa”-ko burrukaldixan (“y puerto del Muzadar”, XL, 12): “al Miramamolín de Marruecos, Abd Mahomed el Verde y á otros treinta Reyes Moros” (XL, 12). Handik aurrera zabaldu zan kristautasuna Extremadura, Andaluzia eta Levante aldera. Ba Navas de Tolosa-n, katolikuen ejerzitian aurrekaldian, banguardixan, besten artian, Bizkaiko hamabosgarren jauna zan Diego Lopez de Haro “El Bueno” ebillan, eta berakin joiazanen artian, Kutunegietatarrak (ikusi 1647-XI-25) euazan. Euren zeregiña, Miramamolín-en 40.000 lagun en ejerzituari kontra eitxia izen zan (XXXV, 25)-(XL, 12).

Alfonso VIII.a erregiak Diego López de Haro-ri eskertzeko Durango aldia betiko beretako emon etsan, eta hori inguruori Bizkaiko Señorixuan sartuta geratu zan; E. BARRENA-n ustez, Markiñako ballia orduantxe partiduko zan bitxan: Yuso ero Goiko aldia eta Suso ero Beheko aldia (Eibar Markiña Guenakua zan, “Marquina de Suso”-kua) (ikusi XIV. gizaldiko erdi inguruan) (LX, 35-36).

Liburu batzuetan diñue han ibilli ziranen artian “Don Celinos de Unzueta, Conde de los Espadarios” (LXXV, 198) be bazala: “de capitán en las guerras contra los moros (...) derramando mucha sangre pagana de los infieles en la toma de Úbeda y en la de Alarcos y en la gran batalla y milagrosa bitoria de las Navas de Tolosa y Puerto del Muradal de contra el Rey Mahomed Gran Miramamolín de Marruecos” (LXXV, 198). Celinos naparran eta Fermina López de Unzueta-n semia zan; Fausta de Guebara-kiñ ezkonduakua. (XXXV, 25)-(XL, 12)-(LX; 30-31, 35-36)-(LXXV; 15, 198-199).

1227. urteko nobienbrian 30ian, San Andres egunian, Baezako errege morua hilda, Lópe Díaz de Haro -Bizkaiko hamaseigarren Jauna- buru zala, Baeza betiko hartu eben kristau katolikuak. Berakin joiazan, besten artian, “quinientos Caballeros Hijosdalgo” (XL, 12); euretako batzuk eibartarrak ziran, Cutuneguieta, Arizmendi, Unceta eta Mallea apellidodunak.

Hau goguan gordetzeko, Fernando III.a erregiak, bai Lope Díaz de Haro-ri, bai berakin ziran beste batzueri be, San Andresen kurutzia insigniatzat hartzeko aindu etsen<sup>19</sup>. (XXXV, 25)-(XL, 12-13).

[.1237. urtian Castillako erregia Fernando III. zan (VII, 39).]

[.1252. urtetik 1284. urterarte Alfonso X.a izen zan Castillako erregia, 32 urtian (ikusi 1284); “el benefactor del Sr. de Olaso y el monarca que con más ahínco trató de reorganizar el espacio y la población del valle del Deba y de Gipuzkoa” (LX, 27). (LX; 26 24. n., 27)].

XIII. gizaldiko bigarren erditxik eitzen jakon kultua Arrateko Aman imajiñari (ikusi 1498). (XV, 77)-(XXI, 418).

**1267. urtian**<sup>20</sup> Castellako Alfonso X.a “El Sabio” erregiak, Eibarko San Andres Apostol elixako patronatua (“merced del patronato”) Juan López de Ganboa-ri -Elgoibarko Olaso etxeko jauna orduan (ganboatarren buru, bertako andriakiñ orduantxe urtian ezkontuta euan)- emoteko aindu eban. G. de MUJICA-k holan diño: “Hay otra clarísima señal de que la mencionada iglesia [San Andres parroquia] data no ya del siglo XIV, sino del siglo XIII, y es la merced del patronato de la misma iglesia que Alfonso el Sabio hizo el año 1267 á Juan López de Gamboa, que casó con la señora de la famosa casa solar y palacio de Olaso de Elgoibar. Si no hubiera habido en aquella fecha una iglesia que se denominaba San Andrés de Eibar, mal hubiera podido el monarca conceder su patronato á nadie” (I, 250)-(XI, 115)-(XVII, 229-230). Holan ikusi leike Castellako erregiak ez ekazala Eibarko Unzuetatarak begiko, Naparruakuekin ekezen loturegaitxik: gaiñera, jakiña da Alfonso X.ak Errege zan arte guztian, Naparruako errege izeteko ahalegiñak eiñ ebazala (I, 214, 245)-(XI; Prólogo: X, 115)-(XV, 12).

Gaiñera, hori beroi da San Andres parrokixian gaiñian dokumentautako lehelengo barrixa: halan da be, antxiñako elixianik ez da ezebez geratzen (ikus 1532; 1547), San Pedron imajiña erromanikua izen ezik (ikus XII. gizaldi amaieran, Erromanikua).

Dana dala, G. de MUJICA-n ustez, badagoz antxiñako arrastuak: elixako linea nausixak ojbalak diraz; gerora korua izen zana izengo zan antxiñako altare nausixa: holan, mezia, euzkixak urtetzen daben lekura beira emongo zan; gaiñera, bertan bobedako nerbixuen medalloiak, geroko altarianak baiño dotoriauak dirazelako, baitxa adornu aberatsauak dauazalako be, pintautako kristalak, esaterako. Koruan gaiñekaldian, ifar aldera, bentana ojbala dago. E. BARRENA-n ustez, ostera, “Es presumible que desde el punto de vista externo, puramente material, aquellas primitivas iglesias [eta San Andreskua be bai] no estuviesen en consonancia con ese papel social fundamental que desempeñaban” (LX, 26) (beitxu beheratxua), eta bere iritxian, elixia bera egurrezkua izengo zan seguruena: gaiñera, justo nun euan be ez dago jakitzerik, nahi txa oingo San Andres elixian lekuan egongo zana ixa segurua izen.

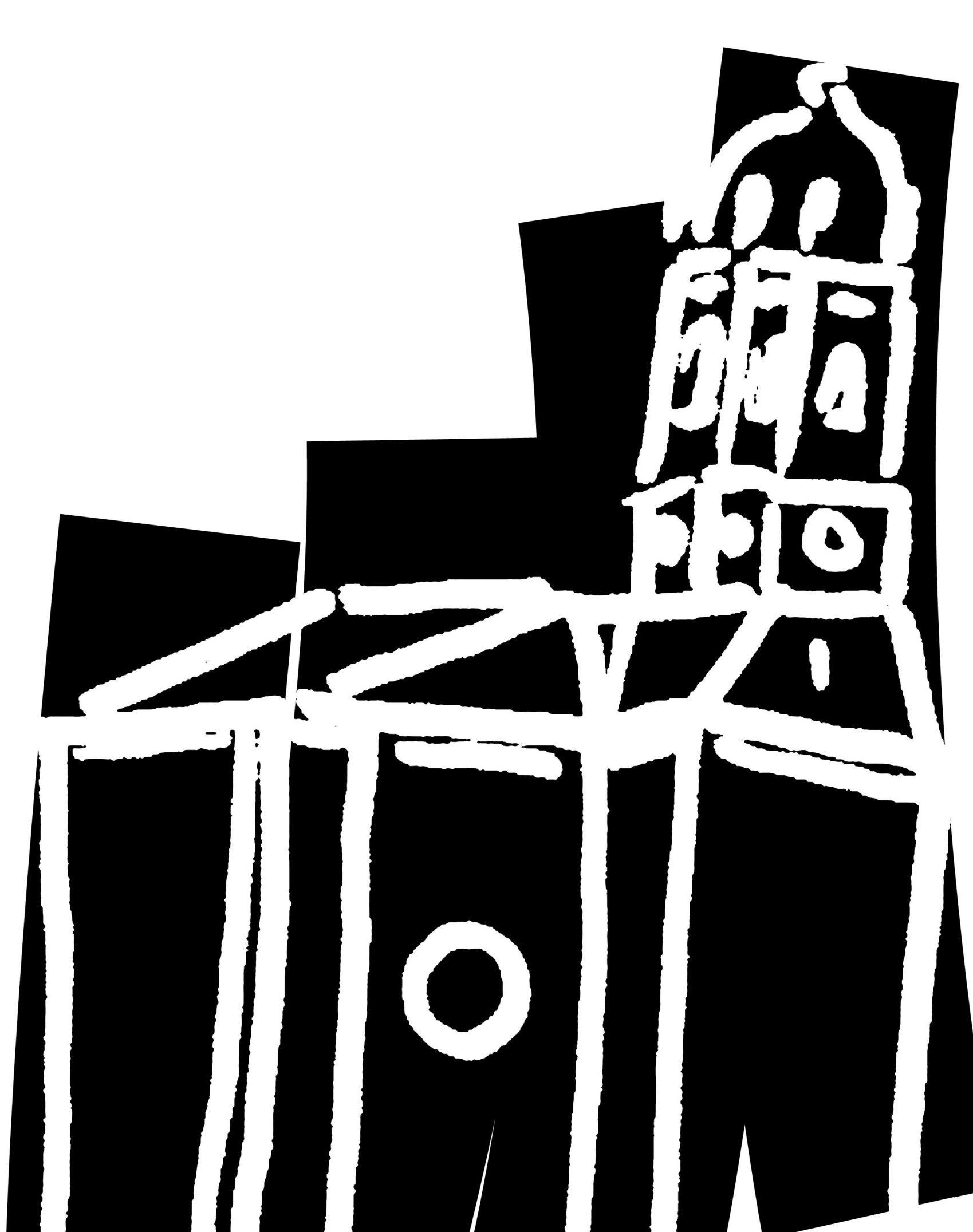
San Andres elixia izetetz orduan “monasterixua” zan eta patronuak eukan bere kargu diezmo ero hamarrenak eta baitxa elixako beste tributuak be kobratzia, eta elixako bertako relijiuak izentatzia be bai. Halan da be, “El documento de la concesión del patronato de la iglesia al Señor de Gamboa y Olaso pertenece, por su parte, a un fondo privado que podría presumirse existente, pero al que los historiadores no han tenido acceso en los últimos años. Al parecer sí lo tuvo en el siglo XVII Domingo de Lizaso y a través de él conocemos este hecho, que no solo afectaba a San Andrés de Eibar, pues la concesión se extendía también a los patronatos de los monasterios de San Bartolomé de Olaso, San Martin de Soraluze y San Martin de Errexil” (LX, 23), eta holan, “Estos monasterios, o incipientes anteiglesias, pasan así de manos del rey a los de ese linaje” (LX, 24).

Horrek esan gura dau orduan markatzen zala “eibartarren” bizimoduan alde haundi bat: aurrerantzian, jauntxuan indarran bendian euazan, zaindu eta gordetze aldera, nahi txa “aquellas funciones de protección dimanaban ya de estamentos definidos y, por ello, privilegiados” (LX, 26). Izen be, erregiak elixako patronatua Juan López de Ganboa-ri emoterakuan elixian bertan batzen ziran orduango pentsakera eta jokaera guztiak: San Andres zan Jangoikuan tarteko eitxen ebana, eta López de Ganboa lurreko Jaunan -erregian- tarteko eitxen ebana: hórrek zaindu eta aindu eitxen eben personen, lekuen, biharren, diru-ondasunen... nundik norakuak; eta trukian, eibartarrak “amparo, la protección tan ansiada por aquellas sociedades que vivían en permanente estado de inseguridad, ante la subsistencia y la salvación” (LX, 25) hartzia espero eben. Holan, Juan López de Ganboa patronuak -eta bere ondorengiak- eukan orduan Eibarren-San Andres elixian inguruan euki zeikianik eta lekuri onena: bai elixiari pagau bihar jakuezan errentak zaintzeko; eta baitxa herri guztia manejatzeko, justizia eitxeko eta defenditzeko be (izetetz, hórrek erregian zeregiñak ziran, baiña argi dago erregiak berak eziñ ebala hori danori eiñ erregetzat eukan leku guztietan). Horrekin sistemiorrekin segidu eben bizi izeten hiru ero lau gizalditxan, 1346. urterarte (ikus 1346-II-5). Holan, ganboatarrak Castellako erregian alde gauza gehixao ein zeikien, San Andres elixia eta han inguruan bizi zan jentian kontura: San Andresen “fielak” ziranak, Juan López de Ganboa patronua izetera, bide batez elixako jaunano ero patronuan “fielak” izengo ziran (eta bide batez, erregianak be bai).

Bestera be agiri da: “tres años antes de poner cerco a la casa de Unzueta, en 1267” (XIX, 383); eta hori zerkuori, 1277-VIII-12xan izen zan.

Orduan sasoian hori izenori eukan patrono laukua eukezen elixak, eta hori izenori hartzen eban honek be: “una porción territorial ocupada y explotada por una sociedad, por un reducido número de hombres y mujeres, que tiene en la iglesia su principal elemento de cohesión” (LX, 23-24).







Hori aurrekuori aitzeko, goguan euki bihar da erregiak leku bakotxeko famelixa-etxe gogorrenak eta haundixenak begixa jota eukitzen zitxuela, “como idóneos instrumentos para transmitir la autoridad real y ejercitar sus atributos en todos los lugares y aldeas de las tierras del realengo, aquellas [sic] que estaban bajo su jurisdicción” (LX, 25); eta hori aprobetxauaz, horrek famelixa-etxe-linajioek euren prestigixua, indarra eta ondasunak haunditxu eitzen eben: “Es la dinámica que permite que ambas partes, monarquía y linajes, consigan consolidar y hacer efectivo su poder, al mismo tiempo que intensifican lo que podríamos llamar “adoctrinamiento señorializante” de aquellas sociedades, principal soporte de la estructura del poder real” (LX, 25).

Edozein modutan be, aurreko gauza gehixenak dudan jartzen dauz J. ELORZA-k, holan diño eta:

“el problema es que (...) no se menciona en qué documento concreto aparecen dichas citas, por lo que ya desde un primer momento, la autenticidad de las mismas deja bastante que desear.

A primera vista, sorprende que el rey castellano entregue como recompensa por sus servicios al señor de Olaso, tres de las iglesias que conformaban la vicaría de Markina, olvidándose de la cuarta que componía la misma, esto es, de la de San Andrés de Astigarribia, la más antigua y casi seguro la de mayor importancia de todas ellas en esa época. También resulta chocante el que precisamente se le concedan los monasterios de las tres villas que se van a integrar en la Hermandad de Gipuzcoa, sobre todo si tenemos en cuenta que en 1267 las mismas no existían (...). Por todo ello, resulta más presumible creer que estos privilegios hubieran sido otorgados según avanzaba el siglo XIV, que no antes” (LXXV, 155) (ikusi 1417). (I, 269)-(XI; 115-116, 137)-(XV, 73-74)-(XVII, 229-230)-(XIX, 383)-(XXI, 414)-(LX; 23-26, 23 11. n.)-(LXXV, 19).

**1277. urteko agoztuan 12xan**, Alfonso X.a “El Sabio” berak (“en persona”), Unzuetako Torrian ingurua hartu ero zerkau iban, Bizkaiko Jaunak Bermeoko billiari emoten etsazan Pribilegixuen bisto-bueno ero refrenduan agertzen dan lez, Carmelo de Echegaray-n zitan: “...al estudiar los orígenes de Bermeo, con que el privilegio dado a la villa vizcaina por los Señores de Vizcaya fue confirmado por el rey D. Alfonso el Sabio de Castilla, hallándose en la cerca del castillo de Unzueta de Eibar á 12 de Agosto de 1277” (I, 249-250)-(XVII, 228-229)-(XIX, 383), S. de Música-n berbas jasotzen. Iturriza-k, XVIII. gizaldixan be, jaso eban; baiña, danen itxurria, XVII. gizaldiko Gabriel de Henao-n aitxamena da: “...un privilegio del **rey D. Alfonso el Sabio**, era mil trescientos quince, que es año mil doscientos setenta y siete, á doce de Agosto, **en la cerca del castillo de Unzueta, distante de Eibar** en Guipúzcoa, **un cuarto de legua**, para que se guardasen á Bermeo sus fueros, usos y costumbres, como se guardaban en tiempo de D. Lope Díaz de Haro” (I, 250)-(XVII, 229 [letra baltzaue geuk ipiñi dou])).

Goguan eukitzekua da Unzuetakuak Naparruako erregiekiñ euazala lotuta, Don Celinos-en bitxartez; eta, Castellako erregiak barritz, San Andres parrokixako patronatua Eibarkua be ez zan ganboatarrak bati emon etsan. Holan ba, kontrarixu bi, alkarren kontrarixuak ziran beste bigaz alkartuta euazan: Unzuetarrak (oiñaztarrak) eta Naparruako erregiak, vs Olasokuak (ganboatarrak) eta Castellako erregiak (ikusi 1267). (I, 250)-(XI; Prólogo..., X)-(XV; 9, 12)-(XVII, 228-229)-(XIX, 383)-(XXVI; 999, 1003, 1004).

“distante de Eibar (...) un cuarto de legua”, San Andres parrokixatik Azitaingo Unzueta Jauregira dauan bidia da. Horrek esan gura dau, 1277rako, San Andres parrokixian inguruan baeuala batuta herri moltzo bat, “Eibar” izenekua. (I, 245)-(XV, 9-10)-(XVII, 229).

**1277. urtian** bertan Alfonso X.a “el Sabio”-k, Eibarren, Unzuetako zerkuan euala eta, bide batez, Bermeo herrixari, bere fuero, usarixu eta kostunbriak gordetzen segitzeko pribilegixua emon etsan, Lope Díaz de Haro-n denporetan eitzen zan leintxe. (I, 249-250)-(XV, 9)-(XVII, 228-229).

[**1284. urtetik 1295. urterarte** Sancho IV.a izen zan Castellako erregia, 11 urtian (ikusi 1295) (LX, 26 24. n.).]

**1288. urtian**, Alfonso X.an semia zan Sancho IV.a, “Sancho el Bravo”-k, Diego López de Salcedo Bizkaira bialdu, eta honek, bende hartu eban; Unzuetako torria eziñ hartu, eta inguruan ipinitxa, burrukan eiñ eraiñ etsen gizurren bitxartez: “envió á Vizcaya a D. Diego López de Salcedo, é tomóla, salvo un castillo que dicen Unzueta, que se tovo, é mandólo cercar é combatir con engeños” (Crónicas de los Reyes de Castilla-n agiri da, V. kapitulan), arrazoi bat bera be agertu barik (I, 250)-(XI; Prólogo..., X). (I; 245, 250)-(XI; Prólogo..., X)-(XXVI, 1005).

[.1295. urtetik 1312. urterarte Fernando IV.a izen zan Castillako erregia, 17 urtian (ikus 1312) (LX, 26 24. n.)-(VII, 39).]

XIII. gizaldi azkeneko, ero XIV.an lehelenguetako kantoral baten barri ilegau jaku. G. de MUJICA-k, XIV. gizaldikotzat jotzen dau, baiña, apal ustetan: “nuestra incompetencia nos veda señalar la fecha de este libro” (XI, 130). Gaur galduta dauan arren, orduko tipo paleografikuan eindako orri askoko kantoral bat bazala dakiu, bitelazko folixo fiñetan, orrixen alde bixetatik eskribiduta, eta musikia linea bakarreko anotaziñuetan ipiñitxa. 1928. urtian, Bitorixan izen zan “Congreso Nacional de Música Sacra”-n emon zan ezagutzera; harrezkeriok, galdu ein da (ikus 1928): balore musikala eta artistikua eukazala beixendu jakon Aitxa Donostia-ri.

San Andres parrokiako koruko artxibuan apurtutako orri bat topau eban J. San Martin-ek, akaso galdutako kodizian zatixa: zelakua dan ikusitxa, Erdi Aroko Akitaniako musikiakin relazionau izen da.

Gaiñera, holako kantorala eitxeko XIII. gizaldi azkenetan, ero XIV. lehelenguetan, pentsau eraitxen dau ordurako egon zeikiala grupo koralen bat. (I; 215, 224)-(XI, 130)-(XXII, 490-493)-(LXVI, 14).

XIII. gizaldi amaierako artia: orduangotxia izengo zan San Andres parrokiako sakristixan euan Andra Mari talla gotikua. Umia ezkerreko belaunian jarritxa daukala, bixak tente, erropen doblak simetrikuak, erro-manikoko arrastuekiñ, egurrezkua da. (I, 215).

-XIII. gizaldi azkenekua, ero XIV. lehelenguetakua zan Azitxaingo elixako bizar bako Kristo Kurutzian. Europan, holako gitxi dagoz: Lezoko Santo Kristua bat, Segoviako katedralian beste bat, eta Cracovia-n, beste bat. (XXXIII, 55).

## XIV. GIZALDIXA

**XIV.** gizaldi hasierako artia: Arrateko Aman imajiña dakau, estilo gotikuan, orduan sasoian eitzen ziran jarritxako Andra Marixen ejemplo moruan, Erromanikuan hasi, eta Gotikuan be sartu zan forma. Eskultura aldetik, bere sasoiko eta estiloko inportantiena izengo zan. Gero, mantuak ipintzeko modia etorri zanian, Umia Aman korputzetik apartau zan; gaur, barriro lehengo moruan dago, barriztau eta gero.

Arrateko elixian planta arkitektonikua be, gotikua zan. Gaur be, ekialdeko zatixa, aurreko parteko tetera poligonala eta guzti, halan gordetzen da; mendebaldeko beste erdixa, barriztau eta haunditxu ein zan, XVI. gizaldixan azkenetan eta XVII.ian hasieretan (ikus 1498).

“Inmaculada Concepción de la Madre de Dios de Arrate” izena emon izen jako. Ba Gipuzkuan, eta baleike Euskal Herrixan, Inmakulada Kontzeziñuan titulua dakan lehelengo Ama Birjiña da. E. Urroz-ek, gehixao diño: “Su advocación [Arrateko Amana] (la Inmaculada Concepción) es seguramente una de las primeras que ostentó en España el nombre glorioso de la Purísima Concepción” (XV, 77).

P. SARASKETA-k XX. gizaldiko lehelengo urtietan halan eskribidu eban Arrateko santuarixuan gaiñian: “A semejanza de la iglesia de Isasi, tiene uno de los altares en alto. A cada uno de ambos lados de este altar, hay una antiquísima caja de madera con dos departamentos en forma de pequeñas jaulas, que debieron servir quizás para guardar dentro de ellas los cráneos de los fundadores del templo ó de algunos personajes de importancia y calidad, si hemos de juzgar por un cráneo ó calavera que aún existe dentro de uno de los nichos (...). Esta calavera está cubierta por una curiosa gorra de terciopelo bordada en oro” (XL, 19). (I, 215)-(XII, 3)-(XV, 76-77)-(XL, 19).

**XIV. gizalditxik**, herriko Kargu eta Ordenanzetarako, Konzejua usatzen zan, “Concejo abierto”. Esan leike ezagutzen dan Eibarko organismo municipal zaharrena dala (beste herri euskaldunen moruan); herri-txarrak kanpuan batzen ziran, alkatia buru zala.

Lehelenguetan, alkatia izeten zan herriko kargun bat ekan bakarra; geruao, juraduak be izeten ziran (alkatiak aindutakuak bete eraitxen ebana; eta merkauan arduria be baekan); gerora, honek ez eze, prokuradore sindikuak (herrixan izenian Kortietara eta Probinziako batzarretara juaten ziranak) eta erregidoriak (konzejalak) be bai.

Honek karguok urtero elegitzen ziran, herriko ohitxuran, hainbat zeremonixakin. Urte batian, herriko hesi ero horma barruko kandidatuak betetzen ebezan karguok, eta hurrenguan, hormatik kanporakuak (basarixetakuak), baiña herri-txarrak.

Erregidoriak izen ezik, kargu danak holan elegitzen ziran, erregidoriak alkatiak izentautakuak zirala-ko. Hau sistemiau denporiakiñ aldatzen juan zan. (I, 232).

**XIV. gizaldikuak** diraz gremixo soziedadiak: ofizixo igualekuak batu, eta alkar laguntzekuak, Hermandade bakotxa Santu banan laguntasunakiñ. Arma industxiak be -famelixakua zan gehixena- baekan bere gremixua, “Gremio y Labor de Hierro” famaua, zelan ero halan, 1858. urterarte izen zana, bost gizaldi bitxartian (ikus 1501). (I, 257).

**XIV. gizalditxik** eukezen Unzuetakuak Markiñako Merindadian lurak eta abar: Abesua, Maguregi, Iturreta, Albizua, Orrondo, Olabariaga eta beste batzuk. Horregaitxik ziran Unzuetatarrak Zenarruzako Kolegiatako zerbidoriak. Hurrengo gizaldixetan be horrek lurrok Unzuetakuenak izeten segidu eben, eta Zenarruzan deretxuak eukezen pagatzeko (ikus 1567). (LXXV, 227).

**1324. urtian**, Franziko Carlos erregiak ainduta, Ponce de Morentaín franses-naparren ejerzitian buru zala, Gipuzkua eurendako hartzekotan sartu ziran, baiña Gipuzkuako ejerzituak Beotibarren gehixao eiñ etsen, kontrarixo mordua hilda eta beste asko preso hartuta. Eibartarrak be han ziran, Cutuneguietarrak bahintzat bai <sup>22</sup>. (XL, 13).

<sup>22</sup> P. SARASKETA-k hau datuau Fernando IV.ak Kutunegieta etxekuei eindako dokumentutik hartu eban (ikus 1647-XI-25); baiña A. CAMPION-ek be -Euskariana liburuan- hau datuau dakar, 1321 urterako, Padre MORET-en “Anales de Navarra”-tik hartuta (XL, 13).

[.1325. urteko martixan 26xan Logroñon ein zan sinoduan konfirmau eben D. Almoravid obispuan konstituziño bat: ermitxetan ezin zeikiala ezkontzarik eta holako elizkizunik eiñ, parrokixetan eta bautismoko elixetan baiño (LXXV, 180 77. n.)]

**1335. urteko setienbrian 8xan** Castillako Alfonso XI.a erregiak fuero bat emon eban “val de Ego”-ko, Mendaro inguruko eta Lastur inguruko balleko ferroi ero burdiña-bihargiñendako. Alfonso XI.ak 1328. urtian horixe fueruoi Oiarzungo eta Irungo ferroi ei emon etsen, eta Ego, Mendaro eta Lasturko ingurukuendakua be antzerakua izen zan. Hor “val de Ego”-n sartuko litzake gure Eibar, balle osua gitxi gorabehera Eibartik Eizagara artekua izengo zalakuan, eta akaso Elgeta eta Plaentxia zati batzuk be bai (LXXV, 20-21).

Goguan euki biharrekua da ixa ehun urte lehenao (1262. urtian) Alfonso X.a erregiak emon zitxuala fuero-pribilegixuak Mondragoin burdiñiakin biharra eitxen eben lagunendako, konparaziño baterako. Orduan ez da txokantia Ego errekan zihar be 1335. urtia baiño antxiñatit burdiñiakin biharrian jardutia, erreka uran indarra aprobetxauaz: “en esos afluentes [Deba errekanak] que corren por estrechos valles, como los de Lástur y Ego, funcionarían también aquellos primeros ingenios que aprovechaban la energía hidráulica [sic] para fabricar el hierro y que dejarían pronto obsoletas a las primitivas “aize-olak” ubicadas en los montes” (LX, 27). Horrek azalduko leuke gure burdiña-bihargiñen fueruan jartzen dabena: aurreko erregiangandik etozan ohitxurak gordetzen zirala (“(...) que el fuero de las ferrerías de 1335 confirme a los ferrones de estos valles las costumbres de “que vsaron en tiempo de los rreyes onde nos venimos e en el nuestro fasta aqui” (LX, 28) [letra baltzaua geuk ipinitxakua da]; “(...) lo recogía el fuero de los ferrones de 1335 al referir que habían solicitado al rey la confirmación de su estatuto (...)” (LX, 29)). Horrek ohitxurok burdiña-bihargiñei askatasuna (“derecho de libertad y franqueza” (LX, 28)) emoten etsen bertako jauntxuen aurrian -bai “kaballero”, “eskudero” nahi beste edozein gizonen aurrian (LX, 29)-, eta horregaitxik euren biharraikiñ etaratzen zitxuen irabazi guztiak euren ziran nahi eben moruan gozatzeko, “que lo ayan franco e libre e quito para sienpre jamas” (LX, 29). Horren truke, erregiari burdiñian deretxuak pagau bihar etsezen, antigualetik etorren usarixuan: horrek esan gura dau ferroiak zuzen-zuzen erregian bendian euazala, tartekorik barik (LX; 28, 29).

Gauza gehixao be jartzen zitxuan:

Ferroiak ez euken zetan peaje, saka nahi petxo inpuistorik pagau.

Ferrerixa-oletarako iketza eitxeko nahi aiña arbola eta egur erabilli eikien; baitxa burdiña-bena ero zan, ur eta bide be.

Ferroiak euren kasetara manejau zeikien euren ferrerixetan biharra eitxeko bihar eben generua: hori generuoi Deba errekatik ekartzen eben gehixena.

Ferroiak alkatiak euken, “que se encargaba de “dar cumplimento de derecho”” (LX, 28): demandak eta reklamaziñuak argitzen ebana zan, juezan tipora. Gaiñera, guardia be euki zeikien, eta bere zeregiña hauxe izengo litzake: alkatiak-juezak erabagitzen ebana eitxia/eraitxia. Erregiari pagatzen jakozan burdiña deretxue-tatik pagatzen jakon guardiorri, ehun marabedi, “segunt nos dan a nos a los terçios del anno” (LX, 28).

Hori fueruori ez zan ba, lur-deretxua, bakarrik jakiñeko jardun ekonomikuan (burdiña-biharrian) sartuta euazenendako baiño: “Este régimen jurídico creaba una sociedad dentro de aquella otra regida por el derecho de los señores de la tierra” (LX, 29) (ikus (¿)1267); lurran deretxua euken jauntxuak ezin zeikien ferrerixen/olen kontrako reklamaziñorik ein be. Gaiñera, Oiarzungo fueruan ez, baiña Ego-Mendaro-Lasturko fueruan burdiña-bihargiñak eurak ziran lehen esandako deretxo-pribilegixuak eukezenak. Horregaitxik E. BARRENA-k diñuanez, pentsau leike hamen iguruan ez zala jerarkizaziño haundi eta garbirik izen, ero ez zala bahintzat legez jaso (Oiarzungo fueruan ferrerixa/oletako jabe eta arrendadoriak ziran erreztasunak eukezenak). Bihargiñak eurak, eta eurak irabazten ebana ziran “foro de francos” (LX, 28): bai herenziatik etorrera, bai eukezen lur eta ondasun, eta olan/ferrerixan biharra eitxen irabazten ebana.

Zegaitxik hori fueruori?: lehelengo-lehelengotik, burdiña-biharra gehitzia nahiko eban erregiak, eta horretarako bihargiñei halako askatasuna emoten etsen (LX, 29). Baiña hortik aparte bertako bihargiñak be euko zitxuen euren errezoiak: E. BARRENA-k dudia dauka “si no sería la donación del monasterio de San Andrés al señor de OIaso, con

las consecuencias que ya sabemos que implicaba, la causante de que los ferrones de estos valles del Deba solicitaran al monarca de Castilla, quizás al mismo Alfonso X que favoreció al gamboíno, que les reconociera expresamente que desde que comenzaran a dedicarse al hierro habían desarrollado su actividad en esta comarca fuera de las normas que regían el derecho de la tierra, desvinculados de cualquier poder señorial que no fuera el mismo rey” (LX, 28); *dana dala, dudarik ez dauka fueruan bertan ipintzen dabenak, horrek balliok “que están poblados en frontera de Vicaya... entre mucha mala gente, de guisa que rresíben muchos tuertos e muchos desafueros porque pierden e menoscaban mucho de lo suyo”* (LX, 29) (ikusi 1346-II-5).

Edozelan be, batian eta bestian euazan ferrerixak organizaziño haundixa eken, billen antzerakua: alkati, prestamero ero guardia, mendi-zaiñak, ferrerixen jabiak eta merkatarixak: horretxek ziran aiuntamentu ero kabildo ferrerua eitxen ebenak (LXXV, 21-22).

Hor fueruan, “val de ego” toponimua agiri da (Ego Ballia). Hantxe agiri da orduan sasoian San Andrés de Eibar “val de marquina de suso”-kua zana be. Gorosabel-en esanetan, Eibar, “anteiglesia” zan. Leguen patronatua ekan, eta horregaitxik zan monasterixua: “Monasterio de San Andrés” be deitzen jakon. (Ikusi 1346-II-5, 1469). (X, 402)-(XI; 5, 115)-(XVII, 230)-(XXVI; 999, 1002-1003)-(LX; 26-30, 31 34. n.)-(LXXV, 19-30).

**1339. urteko dizienbrian 2xan** Plaentxian eskritura bat eiñ eben Unzuetakuen jatorrixa azaltzekotan. Asuntua hasi zan Durangoko Merindadeko alkatiak, Juan Sánchez de Garai-k, karta bat bialdu etselako hori probanziori eitxeko. Testigua Lope Pérez de Espilla eskribau plaentxiatarra izen zan; eta berak aitzen emon zitxuan bere aurretikuei entzundako gauza asko. Esan eban entzutia eukala don Celinos de Unzueta Zaharra, Naparruako erregian lehengusua, Irurera jua zala erregiorrekiñ hasarretu ein zalako (ikusi 1150-1186, 1193). Gerora, Unzetara jua zala bere seme nausiñakin, Celinos-ekiñ (gaztia, Sancho, Iruren lagata), handik Kutunegieta-Mendibelzu-ra (gaurko Narru), eta handik Unzuetako torretxera. Holan XII. gizaldiko notiziak emoten zitxuan, zaharrenei entzundako kontuekiñ, “único método posible para remontarse a épocas tan lejanas” (LXXV, 194).

Edozelan be, J. ELORZA-k interpretaziño kritikua ein bihar dala diño, asmautako gauzak eta benetakuak apartatzeko. Bere esplikaziñua bibliografixan topau leike: LXXV, 193-196. Aitxatzekua da Durangoko Merindadeko alkati inguruan diñuana: “es razonable que un alcalde de la Merindad de Durango tuviera en 1339, por delegación de Juan Alonso de Muxica, señor de Aramayona y merino mayor de la citada Merindad, la jurisdicción sobre nuestro territorio, en total concordancia con los límites eclesiásticos, y en una época en la que todavía no se había fundado la villa de San Andrés de Eibar ni se había conformado la actual provincia de Gipuzkoa” (LXXV, 195).

Honek dokumentuok, Irure, Cutuneguieta, Berrio eta Ibarakuen famelixa arteko loturak ikusteko interesantiak diraz. Oiñaztarrekin ze relaziño eken ikusteko be bai. Danen artian zaintzen eben Maaltzatic Zaldibarko bidia, Deba Arroto Durango aldera joian tramara egokixena (XXVI; 998, 999, 1002). (XXVI; 998-1004)-(LXXV, 193-196).

**1339. urtian**, Ego erreki aitzatzerakuan, Eibar eta Elgetan bitxartian Ariola errekatxua esaten etsena aitzatu eben (gaurko “Aixola”), “sel de Ansola, río Ego arriba hasta Berengarate” (XXVI, 999)-(LX, 37 51. n.).

**1339. urtian** agiri da “Arrolaraz” mojoian izena, Eibar eta Elgeta bitxartian, Galdaramiño mendixan. (XXVI, 998).

**1339. urtian** agiri da “Asurza” leku izena, Eibar eta Elgeta bitxartian (gaur, Elgetako basarri baten izena da). (XXVI, 998)-(LX, 37 51. n.).

**1339. urteko agoztuan 26ko** agiri baten, “Arreta” errekatxuan izena agiri da, Eibar eta Elgetan arteko mugan (gaurko “Txonta”). (XXVI, 998).

**1340-1345. urte inguruan** jaixoko zan Pero López de Unzueta, Lope Ortiz de Unzueta-n semia, eta Unzuetako jauntxua (ikusi 1366). (LXXV, 205).

**1346. urtian** “villa” titulua emon arte, Eibar “anteiglesia” ero elixatia zan, “San Andrés de Eibar” izenekua, “Marquina de Suso” ballekua. “Como de patronato de legos, tenía el concepto de monasterial; y por esto se le llamaba monasterio de San Andrés” (XVII, 230). (XVII, 230)-(LX, 17-37).

**1346. urteko febreruan 5ian**<sup>23</sup>, Castellako errege zan Alfonso XI.ak Jaen-dik bialdu eban Urigutun ero “Carta-puebla” pribilegixu-fueruan bitxartez, “Villanueva de San Andrés” izenakiñ<sup>24</sup>, Eibar “villa” moruan sortu eban, herrixa lehenaotik be bazan arren (ikusi 1193).

MAÑÉ Y FLAQUER-ek diñuanez, bertako basarrietakua eskatutakua izen zan, “á súplica de lo (sic) que habitaban en los caseríos de las montañas de aquella tierra”: XIV. gizaldixan zihar, hau izen barrixau era-biltzen zan. Carmelo de Echegaray-n esanetan, barritz, Gipuzkuako billen fundaziñuak, bakian izenian eta demokrazixa zentzunakiñ ein ziran “ya que los pueblos trataban de guarecerse a la sombra de los reyes, con el objeto de sacudirse del yugo de los señores de las casas más importantes del País” (XXXV, 1), (XXXV, 1)-(LX, 19). E. BARRENA-k be, “inseguridad”-iagaitxik (LX, 21), “conflictividad”-iagaitxik (LX, 29), Bizkaiko mugian onduan egotiarren, eta ganboatarren eta oiñaztarren banduen arteko burrukegaitxik izengo zala diño, “que también motivaría la constitución de una villa en el lugar de Eibar, inmerso directamente en aquellas luchas a través de la presencia que en él tenían dos familias destacadas de aquellos bandos, la de Olaso y la de Unzueta, alineados en bandos enfrentados” (XL, 22). Arrisku barik eta askatasunian bizi izen nahixaz sortutako billia dou ba: herri inguruko hormak eta barruko organizaziño juridiko barrixak horretarako ziran.

Hor Kartan, holako konzesiñuak ein jakuezan eibartarrei, Logroñokuen fueruan gorabeheran (“concedió al mismo tiempo á sus pobladores el fuero, exenciones y franquizas que tenían los de Logroño”) -“Marquina de Suso” (XL, 8) balleko billa gehixeneri leintxe (XL, 8)-(LX; 20, 21):-

-“la capacidad de “poder hacer” y de “no tener que hacer”, las dos facetas que se integran en el concepto de libertad y franqueza” (LX, 20).

-Herenzixak eta jabe ziran gauzak, gura eben moruan saldu ero erosteko, eta jauntxuak horregaitxik ezin zeikixuen ezebez esan.

-Ura, erregadixo eta errotendako erabiltzeko. Errotak eitzeko askatasun haundixa laga eben, fueruak ziñualako errotia eitzia nahi ebana, bere terrenuetan bazan, libre zala eitzeko (LXXV, 134).

<sup>23</sup>Handik 650 urtera, Begoña Azpiri-k 1996ko febreruan 5ian Aiuntamentuan irakorri ebana, hau izen zan:

“Herriaren aurrean, herriaren legezko ordezkari danez eta bere izenean, Eibarko Udala bildu eta hauxe da aldarri egin nahi dabena:

Gaur bertan 650 urte bete dirala Alfonso XI erregek mila hirurehun eta berrogeita seigarren urteko otsailaren bostean, Jaenen egoala, herri-agiria egin eta harresiz eta dorrez inguratutako Villanueva de San Andres izena hartuko eban herria jasotzeko baiezkua emon ebanekoa, herri-jaiio berriari, Logroñokoek eukezen foruak, zergarik eza eta askatasuna emonez, herria gidatuko eban endorea edo Alkatea izendatzeko ahalmena, etxaldeak eta beste gauza guztiak askatasun osoz saltzeko eta erosteko gaitasuna, bertako mendietako egurtzak erabiltzeko baimena, lurgorriak aratu eta lantzeko eskubidea, euren haziendetako herriko larre-belarretik hartzekoa, erregek danak librea izatea nahi ebalarik. Eregi ziran harresiak, jaso dorreak, etxeak egin, herriaren amaiera-guneak erabagi, lurak mugarritu eta munarriak ipini, eskubideak zehaztu. Halan jaiio zan Eibarko herria, denboraren joan-etorrian izena era askotara eskribidu jakona (Villanueva de San Andres, Heybar, Eynbar...) Mila seiehun eta hogeita biko ekainaren zortziko bilkuran herriko Kontzejuak egindako aktan lehenengo bider azaltzen dan moduan, “Prestua eta Leiala” titulua ezarri jakon Eibar izenari. Gerora, 1931eko jorrraila edo apirilaren 29an Errepublikaren Gobernu Probisionalak “Hiri Guztiz Eredugarria” ren titulua emon etsan dekretu bidez, 1937an udalak berak kendu eta 1980ko otsailaren 7an egindako bilkurak hala eskatuta, urriaren 6ko 117/81 Dekretuz, Eusko Jaurlaritzak titulu hori berrezarri egin etsan. Izenari eta tituluari lagunduz armarrria du herriak, San Andres gurutzea -atzean urrezko zelaia dabela-alboetan buru-gainekoa egal urdinarekin eta urrezko hizkiagaz, 1908. urtetik aurrera abar birekin dotoretua, haritza bata, -indarraren eta kemenaren ezaugarri-; bestea, erramua, adimenaren seinale. Udalak, ordukoa gogora dakarren momentu honetan, 1346. urte haretan herria jasotzen jakin izan eben gure arbasoen izana goraldtu nahiak bultzatuta, hauxe dinotsue: Eibarrek, jakinduriaz betetako herri zahar honek, geroak ekarri leikixonaren zain, bizirik egon eta bizirik izaten jarraitu deixala, sekula eta beti. GORA EIBARKO HERRIA!”. Kartel itxuran etara eben. Horren ondorik, alkatian, konzejalen eta sekretarixian izenak eta firmak dagoz.

<sup>24</sup>J. ELORZA-n ustez, baiña, hori ez zan karta-pueblako izena, dokumentu gehixenetan “San Andres de Eibar” izena agiri dalako bi siglotan gitxienez (LXXV, 31-32).





Ordurako baeuazan errota batzuk Eibarko Ego errekan hegaletan: Portalekua, Isasikua, Ulsagakua<sup>25</sup>, Ibarakua, Urkizukua eta Unzuetakua; handik aurrera, gehixao be ein zitxuen, errekan ur askorik ez bazan be (Eibarko erroten organizaziñuan, biharren eta historixian barri ezagutzia nahi dabenak liburuan beixu leike: LXXV, 134-147).

Baitxa mendixetako egurra eta ondasunak erabiltzeko be, iñundiko inpuetorik pagau barik.

Esku ero deretxua, herrixan, labrau bako lurretan, generua etaratzeko; eta zelaixak, larrak, ganauenda-ko erabiltzeko -P. SARASKETA-k diño hori deretxuori XIX. gizaldiko lehelenguetan be ondiok indarrian euala, Aiuntamentuko agirixetan ikusitxa (XL, 8 1. n.)-. (XL, 8 1. n.)-(LX, 20-21).

Tributo ero “inpueto” batzuk pagatetik be librau eitxen ziran: esate baterako, “sayonía” pagau biharra kendu etsen (“debía de pagarse en un sistema señorial en razón del mantenimiento del sayón, un subalterno del señor que actuaba como agente ejecutivo en los pleitos” (LX, 21)); eta “fonsadera” ero gerrako gastuei aurre eitxetik be libre geratzen ziran. Horren danorren nahixa zan, kristauak beti libre eta ingenuo (“libres é ingenuos”, XL, 8) izetia.

Albidadia euken, urtero, alkatia eta agintarixak elejitzeko. Konzejua zan euren batzar modua, “una comunidad política autónoma” (LX, 21), eta euren gaiñetik euan bakarria erregia zan. Euken obligaziño bakarria, erregiorri, etxeko, urtero zenso moduan sueldo bi pagatzia zan (“sueldua” orduan sasoiko moneda klasia zan) (XL, 8)-(LX, 20-21). Handik aurrera, urtero etaratzten zan alkatia<sup>26</sup>, prokuradore sindikua<sup>27</sup> (ero fiel-a) eta juradu<sup>28</sup> bi; danei laguntzen etsen eskribau fiolak<sup>29</sup> (LXXV, 70). Aurretik be egon zeikian konzeju sistemía baiña ez dago agirixetan. Orduan erabiltzen zan alkatia etaratzeko sistemía ez zan aldatu 1593. urterarte (ikus 1593).

Ordurarteko bizi-lekua, ba, aldatu ein zan: beste gauza batzuen artian, etxiak eta kaliak zelan ein planifikau eitxen zan; eta herrixan-kalien inguruan hormak eta torriak altzau ziran. Hormetan, hiru ate ein ziran herrixan sartu eta urten eitxeko. Lau kaletan harrizko kalzadia ipiñi zan; J. ELORZA-k diñuanez, orduan momentuan kale bakarria euan, gerora “Barrenkale” izena ipiñi jakona. Horren kaliorren inguruan 55 etxe eua-zan eta 250 lagun biziko ziran han gitxi gorabehera. Gerora ein ziran beste kale bi, Elgeta eta Txurio. Holan, “kalia” eta basarri ingurua zihero aparte gelditzen ziran<sup>30</sup>: bistarako bakarrik ez, bizimodua be geruao apartiao joian: basarri ingurukuak ganau, lur eta basuetatik etaratakuakin bizi ziran artian, kalekuak artesanixan, industrian eta tratuan-komerzixuan jarduten eben gehixena.

Horrek esan gura dau bertako kristauak be aurrerrantzian juridikamentian lehenguaz diferente zirala: horma barruetan bizi ziranak askatasuna euken euren biharra eitxeko, eta baitxa auzokuekin konpontzeko be, “sin ningún tipo de dependencia señorial” (LX, 19).

<sup>25</sup> Ulsagako erroetan jabiak, “desde el mismo siglo XIV” (LXXV, 255), alde batetik Juan de Burgua eta Teresa de Eizaga andra-gizonak (Ulsagako portalan onduan euken etxia; ikusi XV. gizaldi erdi aldian), eta bestetik Juan López de Arexita (Ermura eskribau juanda euan) ziran, erdi bana (LXXV, 255).

<sup>26</sup> Alkatia zelakua izen bihar eban, zelan elejitzen ziran eta karguan barri topau leike *in* LXXV, 70-72. San Migel egunian etaratzten zan alkate barrixa; numero pareko urtietan kaleko alkatia izeten zan; inparietan, basarrikua. Baiña alkatia kalekua zanian prokuradoria basarrikua zan eta aldrebes.

<sup>27</sup> Prokuradoriak zelakua izen bihar eban, zelan elejitzen ziran eta karguan barri topau leike *in* LXXV, 72-73. Herriko diru kontuen arduria hartzia zan bere zeregin nausixa.

<sup>28</sup> Juraduak zelakuak izen bihar eban, zelan elejitzen ziran eta euren karguan barri topau leike *in* LXXV, 73-74. Herriko ordenian eta karzelian arduria hartzia zan euren zeregin nausixa.

<sup>29</sup> Eskribau fiolak zelakuak izen bihar eban, zelan elejitzen ziran eta euren karguan barri topau leike *in* LXXV, 74-75. Herriko ordenian eta karzelian arduria hartzia zan euren zeregin nausixa.

<sup>30</sup> Kaliak San Andres elixian inguruan euazan. Herri barrua, horma barruan geratzen zan: hego-aldetik, Txirio-kale, Elgeta-kale eta Nafarmendi kaliak euazan; sortaldetik eta ipar-aldetik, eta elixian inguruan, Barrenkalia, Arraindegikale eta Ospitale-zearra; hortik kanpokuak errebaleko auzuak ziran. Herri barruak lau urtenera ekazan, Barrenkaletik urten eta zubixa pasatzen, Errebal kalera eta hortik, Arragueta (ikus 1584) eta Gipuzkoa aldera bata; beste bat, Ardanzako zubitxik, izen igualeko barrixora (ikus 1584), eta hortik, Amañara; bestia, Unzagatik, gaur Fermin Calbeton kaliak Plaza Barrixakin bat eitxen daben lekuan, Bizkai aldera zoian bidia. Laugarrena, Elgeta-kale buruan euan ataitxik, Elgetara, handik Arabara zoian bidiari hasieria emoten. Eibar hortik kanpora zabaldu zan; hurrengo gizaldixetan errebalek hazten juan ziran: G. de MUJICA-k diñuanez, Eibarko lehelengo ensantxia, herriko hormak mendixan gora luzetuta ein zan, Elgeta-kale guenian portal barrixa zabalduta. Holan, horma barruetan, Barrenkale (honen kalionen gueneko zatixak, “Napar-kale, Naparmendi-kale” > gerora, “Ifar-kale” emon dau), Elgeta-kale, Txirio-kale, Ospital-ziarra eta “calle de los Presbíteros” (gero “Arraindegi-kale”, “calle de la Pescadería”) kaliak geratzen ziran. Unzaga kalia be (gaurko Fermin Calbeton) holan sortu zan; baitxa ekialdetik, Bidebarrixeta kaletik Gipuzkuara beste urtenera bat ein be. (I; 185-187, 232)-(XI; 13, 502)

Hortik aparte, San Andres elixako patronatua Olasotarrena izeten segidu eban aurrerantzian be, “como uno más de los bienes patrimoniales del linaje” (LX, 26). Horrek esan gura dau billia bera antxiñaotik euanan gaiñian ein zala: monasterixuan inguruan, baiña burdiña-biharrian ziharduenak eskatuta (besten artian), lehe-naotik be askatasuna eukenak (ikus 1335). Gaiñera, E. BARRENA-ndako leku entidade barrixa izetiaz gaiñ, komunidad e sentimiento barrixa be jaixoko zan: eibartarra izetia. Horrek eibartarrok gordeko eben aurretik eto-zan beste sentimiento batzuk be: pastore famelixa zabal en ondorengiak izetia, jakiñeko aldean batekuak izetia, ero parrokixan batekua izetia. Baiña hórrek danok eta gaiñera eibartarrak izetia, “por ser miembros de un colectivo al que se le reconoce un estatuto preciso. Sólo se podrá disfrutar de él si se es natural y vecino, o vecina, de Eibar. Comenzaba así la historia de los eibarreses” (LX, 37).

Baiña orduan martxan hasi zan konzejutik kanpora geratu ziran Unzuetako jauntxuak, “usando de su pre-eminencia y haciendo buena la aversión que la aristocracia rural sentía por los nuevos modos de organización social” (LXXV, 201). Seguramete orduan Lope Ortiz de Unzueta izengo zan jauntxua, liburuetan esaten ebenez, baleko gizona (LXXV, 205). Horrek esan gura eban aurrerantzian eziñ ebela herrixan kargurik euki, ezta aindu be, eta herriko ondasunetatik (egurtzak, esate baterako) eziñ ebela onurarik etara (XVII. mende erdirarte ez ziran hor sisteman sartu). Baiña lehe-naotik eukezen bentaja batzuk aurrerantzian be baeukezen, inguruko beste jauntxo batzuen baiño gitxiao bazan be (LXXV, 201-202):

Fiskalak: ez eben bape inpuetorik pagau bihar, ez herrikuak ez Probinziakuak, fogeren partiziñotik kanpora euazalako.

Personalak: prozesiñuetan, alkatian ondorik lehelengo juaten zan Unzuetako jauntxua; mezetan be, alkatian ostian berak emoten eban bakia, beste iñok baiño lehenao; abadien lehelengo mezatan eta bodetan alkatia-kin batera hartzen eban ofrenden fuentia; eta hórrekiñ abadiokiñ ero nobixuekin bazkaltzen eban zeremonia egunian, senidia ez izen arren be, ero konbidauta ez egon arren. Gaiñera, senidiak izetera, eskutik oratuta eruan zeikiazan elixaraiñok.

Ezin leike jakin seguru “villa” moruan sortu zanian ala geruao, herrixan jurisdiziñua ero mugak noix zabaldu ziran oiñ egunian dakazan mujoiak eukitzeko (LX, 37).

Edozein modutan be, billa ein zaneke sasoi an, bizimoduan eta abarren barri eta detalliak J. ELORZA-n liburuan nahi beste topau lekez: Eibar: orígenes y evolución -siglos XIV al XVI- (guretako, LXXV). Billa ein zaneke sasoi a eta hurrengo urtian barri, zuzen, in LXXV, 31-100 topau leike. Hor, beste gauza batzuen artian, E. de Garibay-gandik datorkigun karta-pueblia inguruko barri batzun kritikia eitxen dau; herrixan izenan komentarixo historiko-linguistikua eitxen dau (“Eibar” bere ustez “ei- + ibar” litzake, “ribera del molino, ribera de la molienda” (LXXV, 33-34)); herrixa zelakua izengo zan be argitzen dau: kaliak (Barrenkale, orduko kale bakarra; Erdiko kalia ero Elgeta-kale, eta Goiko kalia ero Txurio-kale), plazia, elixia, billako hormia; bidiak; basarrietan bizi ziranak. San Andres elixia ardatza bazan be, ordurako Agiñako San Migel be izengo zan. (I, 250)-(VII, 39)-(X, 402)-(XI; 5, 22, 115, 189)-(XV, 10)-(XVII, 230)-(XXXV; 1, 19-19, 24, 36?)-(XL, 7-8)-(LX; 19, 19-23, 26, 28, 29, 30-31, 31 34. n., 37, 11-37)-(LXXV; 31-100, 134-147, 177, 201, 205, 255, 257).

**1346. urteko dizienbrian 20xan** Elgoibarri emondako “Carta-puebla”-n, Eibar eta Elgoibar partitzen zitxuan “Almarain” leku izena agiri da, Zaturixon, Deba erre kara jot en daben inguruan, Maaltza eta Andikano bitxartian, Mintegieta eta Garaiguren aldera. Almarain eta Mintegieta, Zaturixo eta Garagoitxi (Garaiguren) bitxartian euazan.

“Çaturio”, leku izena zan; baitxa bertatik joian erre kia be: “Otsoerrota” be deitzen jako erre kiari. Han agirixan “Garaiguren” toponimua be agiri da: Elgoibar, Eibar (Gipuzkua) eta Markiña (Bizkaixa) herrixak mugia eitxen daben lekua. 1934an, J.M. Barandiaran-ek fletxa punta bat topau eban han. (XXVI; 997, 999, 1000, 1003).

“Madagalzaga” toponimua be hor dokumentuan agiri zan (gerora, “Maltzaga, Maaltza, Maltzaa, Maltza”) (LX, 37 51. n.). (XXVI; 997, 999, 1000, 1003)-(LX; 21, 23, 23 10. n., 37 51. n.).

**1346. urtian** “Carta Puebla” eukanetik, Eibarko herrixan inguruan hormak altzau ziran. Baiña, sartu eta urten eitxeko, ate ero portalak bihar: bata, antxiñako Barrenkale barrenian egongo zan, erreka onduan (XX. gizaldi hasieran ondiok arrastuak ei euazan, G. de MUJICA-k diñuanez); beste bat, Ardanzako Zubixan entradan, Amarrenengua etxian albuana<sup>31</sup>. Hormia, gaurko Ardanza Kalia “gora”, Txirio-kalerarte izengo zan; handik ezkerretara, lehengo antxiñako Konzeju-zarran ostetik, Elgeta-kalen zihar, Barrenkalera joko eban, eta handik, aitxatu barrixa dan han barreneko Portalerarte.

Holan, herrixan “behekaldia”, Ego errekiakiñ eta portal bixekin geratzen zan gordeta; beste guztia, hormiak gordetzen eban: herrixan goikaldian, dana dala, egongo zan beste portalen bat.

Horma barruan geratzen ziran Konzejua, Parrokixia, Plazia eta Ospitxala; Ospitxala, Parrokixian ostian euan. Fatxada nausixa, Parrokixa aldera emoten ebana zan, “y ocupaba ciento cuatro estados superficiales el edificio” (XI, 165). (XI; 13, 165, 501-502).

**XIV. gizaldi erdi inguruan** Markiñako merindadia (¿)bi/des ein zan<sup>32</sup>: “Marquina de Yuso” (LX, 30) alde batetik (oiñ egunian Bizkaiko partian dauazan herrixak), eta “Marquina de Suso” (LX, 30) beste alde batetik (oiñ egunian Gipuzkuako partian dauazan herrixak). Eibar “Marquina de Suso” barruan euan (ikus 1335).

Ordurarte Markiñako merindadian honek euazan sartuta: Mallabixa, Markiña, Eibar, Elgoibar, Mendaro eta Plaentzia (LX; 30, 31). E. BARRENA-k ez dau fetxarik zihero garbi lagatzen resumen morukua eitxen dabenian (eta ostiango azalpenetan be ez, dana dala): “Poniéndolos en orden cronológico serían: la existencia de una amplia demarcación territorial, el Valle de Markina, que comprendía tierras que hoy diferenciamos como bizkainas [sic] y guipuzcoanas; la posterior división de él en dos partes, de Yuso y de Suso, coincidentes a grandes rasgos con esa diferenciación actual y, por fin, la fragmentación definitiva del Valle por efecto de la constitución de diversas villas, a cada una de las cuales se les reconoce un término que lo “despedaza” y lo hace desaparecer” (LX, 31). Markiñako ballian barri gehixao eta zihetzao jakitzia nahi dabenak bibliografian beitu leike (horren barruan Eibarko barri be topau leike; XI-XII. gizaldi ingurutik zelan juango zan bizi-modua eta situaziño politikua aldatzen...): LX, 30-37; LXXV, 15-19.

Halan da be, Markiña “politikua” XVI. gizaldirarte bizirik egon zan, eta Eibar ordurarte Markiñatzat be hartzen zan (ikus 1517) (LXXV, 17). (IX)-(X, 289)-(XXXIX, 5)-(LX, 30-34, 31 34. n., 35-36)-(LXXV, 15-19).

[**1350. urtian** Elgetakuak Gipuzkuako merinuari eskatu etsen mugarririk ipintzeko euren terrenuen bueltan, demandarik egon ez zein. Eibarkuekin behin baiño gehixaotan hasarretu ziran (LXXV, 56).]

**1355. urtian** agiri da “Berrengarray” leku izena, Urko mendikua, Artibai erreka espaldan (“Berangaray” be agiri da), Markiña eta Eibarren arteko mugan. “Olabarriaga” be agiri da, Eibarko terrenuetan dauan lekua, Zaldibarrekin mugan; gerora, “Ola(e)rreaga > Olerria” emon dau. Honek toponimuok, Markiñari eindako larren konzeseño baten agiri diraz. (XXVI; 999, 1003).

**1366. urtian** Unzuetako semia, Pero López de Unzueta, Maria Ochoa de Marzana-kiñ ezkondu zan (ikus 1390). Maria, Marzana-ko jauntxuan alabia zan, Ochoa Martinez de Marzana-na (ganboatarren etxia, Axpekua).

Euren seme zaharrena Ochoa López de Unzueta Marzana zan (ikus 1402-X-3). (LXXV, 205-206).

**1387. urteko agoztuan 18xan**, Villafranca-n, Maria Martínez de Isasondo-n sagastixan ein zan batzarrera, Eibarrek bialdu eban prokuradoria bere izenian, Lope Ibáñez de Azpiri. Bertara, hamen beste herriko prokuradoriak be agertu ziran: Tolosa, Segura, Villarreal, Azpeitxi, Bergara, Hernani, eta Villafranca; eta Azeria eta Aiztondo-ko alkatiak be bai. Asmua, Ochoa Martínez de Barrena-ri, eskritura bat emotia zan.

<sup>31</sup> 1842. urterarte ez dago dokumentaut: “Amarrendungoa” (III, 70). XX. gizaldi lehelenguetan, “Portalekua” izena ekan ondiok harek inguruak.

<sup>32</sup> In XXXIX, 5, R. LARRAÑAGA-k diño Markiñako Merindadia 1343-1346 urtietan banandu zala. Oin Gipuzkuakuak dirazenetatik, Eibar, Elgoibar eta Plaentxi ziran Markiña partekuak: orduan bakotzak bere Konzejua sortu baezan be, danak segidu dabe hartu-emonetan.

Eskrituran, herri danak batuta, hermandadian, bakia ipiñi nahixan, alkarregaz jarduteko berbia emon eben, jentiakiñ, armekiñ, ero ahal zan onduen, “si algunos caudillos de solares ú otros intentasen ejecutar alguna cosa desaguisada, sin razón ni derecho, se amparasen y defediesen los unos á los otros” (XI, 210). Asmo nausixa hauxe zan: probinzian zihar ebizan kristau gaiztuegandik (lapurrak eta abar) libratzia.

Orduantxe hasi ziran gipuzkuarrak Hermandadian batzen Yarza-tarrak eitzen zitxuen herixotzen kontra alkarrekin jarduteko, beste gauza batzuen artian: bizimodua eta inguru soziala aldatzen ziharduan. (esk. ap., 1997-I-30, 9). (XI, 210)-(esk. ap., 1997-I-30, 9)-(LXXV, 78).

**1390. urtian**<sup>33</sup> Senide Nausixak euren arteko burruka haundixak ein zitxuen. Orduan urtian, Olasoko jauna zan Juan López de Ganboa-k, bere banduko (ganboatarrak) ziran Durangoko lbargoen-darrekin batera, Unzuetako Torrian ingurua hartu eben: ganboatarrak, Bizkai aldera zabaltzia gura eben. Butroikuak etorri ziran Unzuetakuei laguntzera: Gomes Gonzalez de Butron “zaharrak”, hamabost urteko Gonzalo Gomes bere semia, Ochoa Peres de Butron anaixa, eta famelixakuak bialdu zitxuan.

Akondia mendixan eiñ eben burrukan; oiñaztarren bandokuak ziran Unzuetatarrak irabazi eben, ganboatarren buru zan Juan de lbargoen hill eiñ eben eta. Azkenerako, “dexaron las calderas llenas de carne, e muchas armas, e toda artillería, a asemjilas, e tresnas” (XIX, 383). (Ikusi 1420). (I, 245)-(VII, 80).

Hori burrukiori zala eta, “Akondiako kantua” ezaguna ein zan: Eibarko euskeran, testu zaharrena izen zeikian, baiña ez da osorik gorde, eta ez dago, ez formian, ez benetako letrian barririk. Dana dala, lbargüen-Cachopin-ek Kroniketan, hasieria kopixau eban: “Acundia lejarr (...) ga lejarbaga”; orduan haiñ ezaguna izengo zan eze, ez eban pentsauko dana kopixatzia merezi ebanik. (I, 245)-(VII, 80)-(XV, 12)-(XIX, 382-283)-(XXVI; 996-997, 1005)-(LXXV; 205-206, 24. n.).

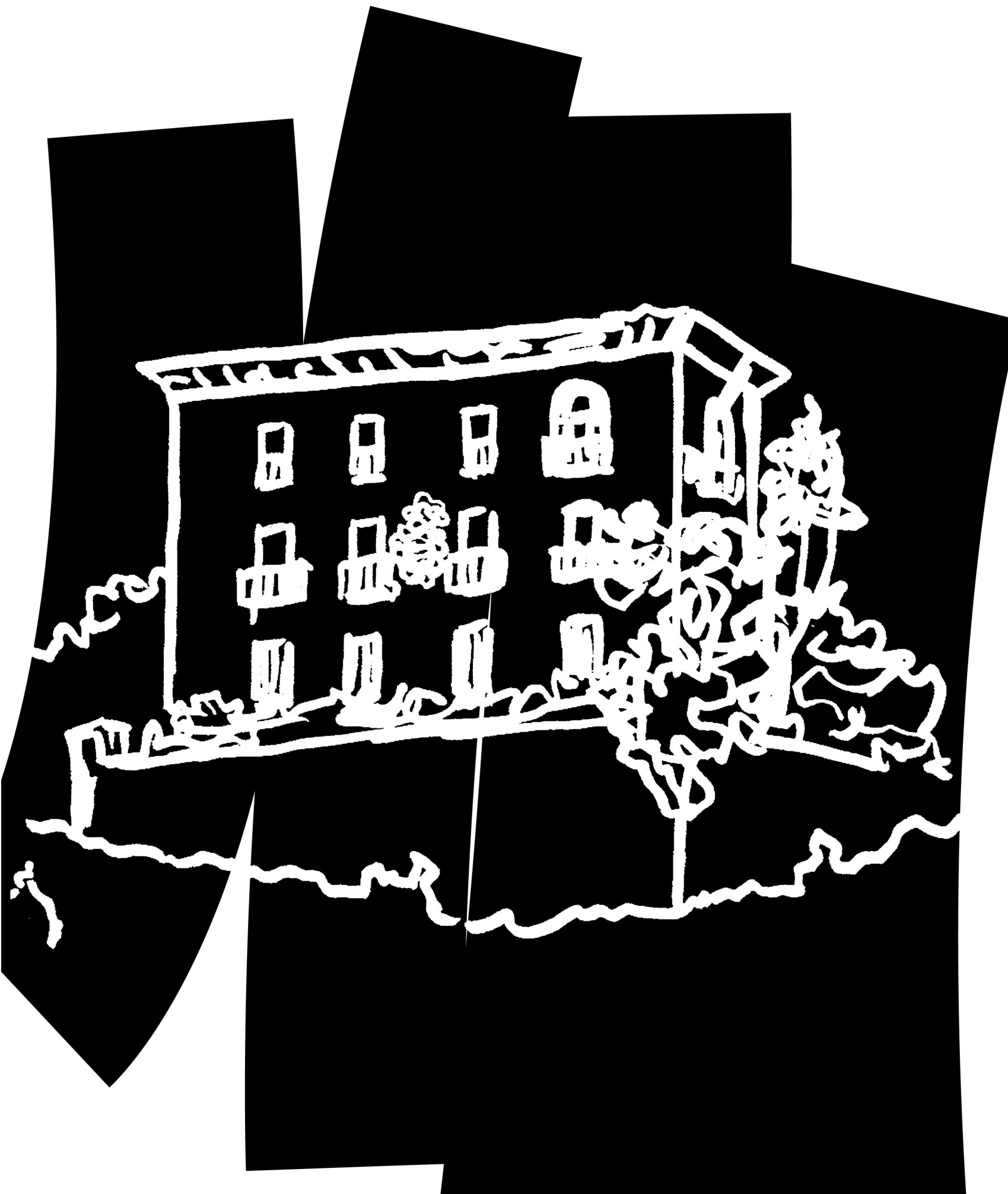
**-1390. urtian** Zumarragan Gipuzkuako herri mordua Hermandadian batu ziran. Eibarko konzejuak Azpeitxiko prokuradoriari, Ihoan Pérez de Beristain-i, esan etsan bere izenian be, Eibarren izenian, juateko. J. ELORZA-k uste dau hori delegaziñuori izen zala orduan sasoian Eibarko Konzejuak indar txikixa eukalako herriko gauzak manejatzeke. (LXXV; 78 125. n., 307).

[**1391. urtian**, Juntak Tolosan izen ziran (VII, 80).]

**1393. urteko dizienbrian 15ian** Castillako Enrique III-ak merced baten konfirmaziñua eiñ etsan Juan Martínez de Ganboa-ri Gabiola-ko, Lasaldeko eta Plazako ferrerixen deretxuen gaiñian. Ba hori meseriori, handik ehun urte ingurura, ezkontzia tartian, Juan García de Urquizu eibartarran eskuetara pasau zan (ikusi 1490) (LXXV, 22-23).

**1397. urtian**, Gipuzkuako Hermandadian Juntak, Getarixako San Salvador parrokiako koruan izen ziran (Gipuzkuako batzar ezagunenetakua), Gonzalo Moro Korrejidoría buru zala. Hirurogei (60) legeko kuaderno bat eiñ eben bertan, Castillako Enrique III.a erregiak konfirmau ostian, “como fuero” publikau eta etara zana. Orduantxe sortu zan Hermandadia instituziño lez.

Hamen batzarrian be egon zan Eibarko prokuradoría, “Lope Ybáñez de Espuru en nombre del Concejo de Sant Andrés de Eybar” (XLI, 11); Plaentxiakuen izenian be juan zan Lope Ibáñez de Azpiri-xori (LXXV, 78). Beste herrixetatik, honek agertu ziran ero batonbat bialdu eben euren izenian: “San Sebastián, Fuenterrabía, Villanueva de Oyarzun, ó sea Rentería, Tolosa, Guetaria, Zumaya, Monterreal de Deva, Motrico, Segura, Salinas de Léniz, Salvatierra de Iraurgi ó sea Azpeitia, Villafranca, Hernani, concejo de Maya, ó sea Elgueta, concejo de Orio, concejo de Villamayor de Marquina, ó sea Elgoibar, concejo de Belmonte de Usúrbil, Zarauz, Santa Cruz de Cestona, colaciones de Andoain, concejo de Plasencia de Soraluze, concejo de Villanueva de Vergara, concejo de Villarreal de Urrechua, concejo de Miranda de Iraurgi, ó sea Azcoitia, colación de Urnieta, alcaldía de Seyaz, tierra de Asteasu y alcaldía de Azeria” (XI, 210-211)-(XLI, 11).





Edozein modutan be, Gipuzkuako Hermandadiak lehelengo ein zitxuan barruko zati administratibuetan -zazpi Hermandadetan zatitxu zan- Eibar herri txikitzat hartzen da, pribilegixo bakua. Horrek esan gura dau ez ekala bera zan Hermandaderako alkaterik eta Junta Jeneralak be ez zirala Eibarren izengo. Eibar hor Hermandadian Mondragoi, Bergara, Salinas, Elgeta eta Plaentxiakin batera euan; baiña Hermandadeko alkatiak Mondragoikua ero Bergarakua izen bihar eban. Edozelan be, eibartarrak hori alkatori etaratzeko botua bota zeikien: obligaziñua eken etxe bakoitzeko gizonezko bat juateko botatzera; ostian, 20 marabediko multia eken. Gaiñera, herri guztietakuak botaziñua Eibarko Iraegi-n (Irei-n) eitxen eben.

Senide Nausixen larreikerixen kontrako neurri gogorrek hartzia erabagi zan, lapurreri eta holakuei laguntzen etsela-eta. (VII, 80)-(XI, 210-211)-(LXXV; 32, 78, 79).

**1399. urteko eneruan 24an** Enrique III.a erregeiak karta bat eiñ eban (Juan Alfonso zan bere sekretarixua) Santa Maria de Pelayos monasterixuan. Gipuzkuako herri batzuekiko zan: sekula be pagau bako tributuak ipiñi nahi izen etselako herrixak kejau ein ziran, eta azkenian erregeiak “alzó mano de estos sus pretenso derechos contra la nobleza y hidalguia suya” (XLIII, 49). L. MARTINEZ DE ISASTI-k 40 herri-izen dakar<sup>34</sup>, eta euretako bat “San Andres de Eibar” da. (XLIII, 49-50)-(LXXV, 32).

**XIV. gizaldi azkenetakuak** diraz honek basarrixok: Zuazola (Zozola), Alzubarren (Altzubarren), Arexmendi Munigorri (Arizmendi Munigorri), Arexmendi de San Juan (Arizmendi San Juan), Barrundia, Asua, Asolayarza (Asolaigartza), Arrayola (Arrajola /Arrazola) eta abar. Ordukotxiak diraz orduan abeletxe ero korta ziran eta gaur basarri diran batzuk be: Urkidi, Iteriaga (Itxerixa), Arginzano, Ipuruaga (Ipurua), Aristibalza, Artegieta (Arteitxa), Urkizuegi eta abar. Holako kortei “Abeletxe” izena XVII. gizaldixan ipiñi jakuen. (LXXV, 103-107).

<sup>34</sup>Halan da be, leku bi bi bidar ipintzen dauz: “Villa mayor de Marquina, llamada Elgoibar con Val de Mendaro”, eta hurrengo linean, “Elgoibar”, bera bakarrik (XLIII, 49). Bardiñ eitxen dau “Miranda de Iraurgi Azcoitia” eta “la tierra de Azcoitia”-kin (XLIII, 49-50).